

ТИХОНЕНКО В. М.,
аспірант кафедри криміналістики
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.98.067

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ФОРМІ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розкривається значення використання спеціальних знань у формі експертизи під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Надаються рекомендації щодо видів експертиз, які доцільно призначати під час пізнання події злочину.

Ключові слова: експертиза, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, спеціальні знання, висновки експерта.

В статье раскрывается значение использования специальных знаний в форме экспертизы при расследовании принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств. Даются рекомендации по видам экспертиз, которые целесообразно назначать при проведении опознания преступления.

Ключевые слова: экспертиза, принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, специальные знания, выводы эксперта.

The article reveals research of using specialized knowledge's in the form of expertise during the investigation of coercion to implementation or non-compliance of civil obligations. Author makes recommendations on the types of expertise's, which are advisable to nominate during implement the cognition of crime.

Key words: expertise, compulsion to meet or neglect any civil obligations, expertise, expert opinions.

Вступ. Розслідування будь-яких злочинів на сучасному розвитку науки й техніки неможливе без використання слідчим спеціальних знань.

Особливе значення використання спеціальних знань набуває під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Це пов'язано безпосередньо зі специфікою вказаного виду злочину, об'єкта посягання, способів його підготовки, учинення та приховання, обстановки злочину, особи злочинця й особи потерпілого.

Проблемні питання щодо примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань розглядалися у працях українських учених: П.П. Андрушка, Н.О. Бондаренко, О.О. Дудорова, В.А. Клименка, М.Й. Коржанського, М.І. Мельника, В.О. Новроцького, Є.Л. Стрельцова, В.І. Терентьева, М.І. Хавронюка, Л.А. Хруслової, Н.М. Ярмаш та ін. Однак дослідженню використання спеціальних знань у процесі розслідування злочину, що передбачений ст. 355 Кримінального кодексу України (далі – КК України), ученими-криміналістами не була приділена належна увага.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити значення використання спеціальних знань у формі експертизи під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Результати дослідження. Під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань виникають питання, що вимагають використання спеціальних знань.

Згідно зі ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду проводиться експертиза.

Важливе значення під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань має проведення судової експертизи.

Ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Варто погодитись із думкою С.П. Дідковської, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, що слідчий під час підготовки до проведення судових експертиз повинен виокремити обставини справи, які підлягають дослідженню, визначити завдання та вид експертизи, зібрати необхідні матеріали для дослідження, вибрати експертний заклад чи експерта, процесуально оформити призначення експертизи й направити постанову експерту [5, с. 32].

На основі дослідження кримінальних проваджень із розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань було встановлено, що одним із потужних джерел криміналістично-значимої та доказової інформації є документи.

Для дослідження документів слідчим можуть бути призначені такі експертизи: почеркознавча; авторознавча; техніко-криміналістична експертиза документів; трасологічна; дактилоскопічна; фототехнічна; портретна; експертиза відео-, звукозапису; експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій; експертиза документів фінансово-кредитних операцій.

Розглянемо більш детально кожний із указаних вище видів судової експертизи.

Згідно з п. 1.1 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5) (далі – Інструкція), основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису. Цією експертизою вирішуються й деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису під впливом будь-яких (природних, штучних) збиваючих факторів; у незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, із наслідуванням почерку іншої особи; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Отже, за необхідності дослідження документа на предмет ідентифікації особи, котра його виконала, слідчим має бути призначена почеркознавча експертиза.

Під час дослідження кримінальних проваджень були виявлені випадки, коли особа злочинця надсилала потерпілому погрозу у вигляді рукописного листа чи записки. Для ідентифікації особи, котра виконала текст у листі (записці), слідчим має бути призначена почеркознавча експертиза.

Також почеркознавча експертиза може бути призначена для дослідження документа, який був складений або підписаний потерпілим під впливом погроз або насилля над ним.

Важливе значення призначення почеркознавчої експертизи має в разі необхідності ідентифікації підпису на документі (наприклад у договорі, який потерпілого примушували укласти тощо).

У разі виявлення на документах слідів невстановленої речовини (наприклад плями бурого кольору тощо) може бути призначена судово-біологічна експертиза.

Також для встановлення криміналістично-важливої інформації про особу злочинця, котра вчинила примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань,

за наявності виконаного нею тексту слідчим може бути призначена авторознавча експертиза. Так, згідно з п. 2.1 Інструкції, за допомогою авторознавчої експертизи можуть бути визначені ідентифікаційні та діагностичні завдання про умови складання тексту, факт викривлення ознак писемного мовлення тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа.

Для визначення первинного змісту документа або наявності внесення в його зміст змін, належності наданих на експертизу частин документа визначеному документові, час нанесення відтиску печатки щодо часу складання документа та для отримання іншої інформації щодо документа слідчим може бути призначена техніко-криміналістична експертиза документів.

Виділяють такі види техніко-криміналістичної експертизи документів: експертиза реквізитів документів; експертиза друкарських форм; експертиза матеріалів документів.

Якщо під час дослідження документа на ньому виявлені матеріально фіксовані сліди, слідчим повинна бути призначена трасологічна експертиза.

У разі дослідження документа під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань можуть бути використані такі види трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини (якщо на документі виявлені сліди рук або якщо слідчий порушує перед експертом питання про наявність такого роду слідів на документі і їх придатність для ідентифікації особи); експертиза слідів рукавичок; експертиза слідів пошкоджень на документах; експертиза слідів нашарувань на документах; експертиза слідів поділу цілого на частини, ідентифікація цілого за частинами (у разі наявності тільки частини документа) тощо.

За необхідності трасологічна експертиза може бути призначена не тільки для дослідження слідів, що наявні на документах, а й на будь-яких інших матеріальних носіях. Відповідно до п. 5.4 Інструкції, розрізняються такі основні підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів рукавичок, одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів ніг (лап) тварини; експертиза знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї й залишених нею слідів, ідентифікація цілого за частинами, експертиза слідів знаряддя та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів; експертиза замкальних і контрольних засобів; експертиза слідів поділу цілого на частини; експертиза рельєфних знаків на металі, пластмасі й інших матеріалах; експертиза холодної зброї; експертиза вузлів і петель.

Оскільки, відповідно до ст. 99 КПК України, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, то під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань перед слідчим може виникнути необхідність у дослідженні фотозображень, а також техніки за допомогою, якої вони були здійснені.

Указаний вид експертизи може бути використаний для встановлення наявності фотомонтажу, а також відстані, з якої знято зафіксований на фотознімку об'єкт, дати й часу виготовлення фотознімка та дати й часу його редагування, наявності спільної родової (групової) належності фотоплівки, що використана для виготовлення цього негатива, фотоплівки, знайденої в певної особи (за типом, місцем виготовлення, іншими характеристиками) тощо.

У разі необхідності ідентифікування особи, котра зображена на фотознімку або відеозапису, також може бути призначена портретна експертиза.

Ураховуючи наявний технічний прогрес на сьогодні, матеріали кримінальних проваджень містять документи у формі відео-, звукозапису (з камер спостереження на місці події тощо). Для їхнього дослідження та виявлення криміналістично-важливої інформації слідчим може бути призначена експертиза відео-, звукозапису.

За допомогою вказаної експертизи можуть бути виконані такі завдання: ототожнення особи за фізичними параметрами голосу, визначення, чи брали перелічені особи участь у

зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова і фрази ними промовлені, скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові, чи зазнавала змін надана відеофонограма, чи можливо відновити в повному обсязі або частково відеофонограму (фонограму) зі змінного носія інформації тощо.

У разі необхідності дослідження бухгалтерської документації або податкового обліку та звітності, документів про економічну діяльність підприємства чи організації або фінансово-кредитні операції з метою виявлення інформації про цивільно-правовий правочин, до виконання чи невиконання якого здійснювалось примушування, слідчим може бути призначена відповідна економічна експертиза.

Якщо при здійсненні дій із реалізації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань була використана вогнепальна зброя, слідчим може бути призначена балістична експертиза. Згідно з п. 4.1 Інструкції, до основних завдань балістичної експертизи належать такі: установлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах; визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї й боєприпасів; визначення технічного стану зброї, боєприпасів і придатності їх до стрільби; установлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок; установлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї й боєприпасів; установлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв; установлення обставин, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чищення та змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди тощо).

Отже, за допомогою балістичної експертизи слідчим можуть бути вирішені діагностичні й ідентифікаційні завдання щодо дослідження вогнепальної зброї, боєприпасів, механізму та способів її застосування й виготовлення, видозміни для вчинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

Якщо примушування було здійснено шляхом пошкодження або знищення майна, заподіяння тілесних ушкоджень при використанні вибухових пристроїв, слідчий для дослідження визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події; визначення потужності вибуху вибухового пристрою; визначення виду вибуху та з метою встановлення іншої інформації може призначити експертизу вибухових пристроїв або експертизу вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу).

Також під час дослідження матеріалів кримінальних проваджень із розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань було встановлено, що досить часто слідчим призначаються інженерно транспортні експертизи.

Так, якщо під час учинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України, був використаний транспортний засіб, то слідчий для його дослідження призначає транспортно-трасологічну експертизу. Указана експертиза надає можливість ідентифікувати транспортний засіб за слідами, які були залишені на місці події, а також визначити механізм контактування транспортного засобу, механізм утворення на ньому слідів тощо.

Коли примушування до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання було здійснене шляхом пошкодження чи знищення майна у спосіб його підпалу, для ефективного розслідування та отримання доказової інформації слідчий призначає пожежно-технічну експертизу. За її допомогою можна встановити причини, умови і процеси виникнення пожежі; час і шляхи розповсюдження пожежі; обставини, які сприяли виникненню й розповсюдженню пожежі тощо.

На сучасному етапі технічного прогресу злочинці нерідко використовують для передавання інформації, що містить погрозу вчинення відповідних негативних дій (погрозу життю, здоров'ю потерпілого, цілісності його майна тощо), комп'ютерну техніку (електронні листи, повідомлення в соціальних мережах тощо). Для дослідження комп'ютерної техніки, яка була використана для реалізації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, слідчий може призначити експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів. Ця експертиза застосовується для встановлення обставин, пов'язаних із

використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації в процесі готування, реалізації та подальшого приховання примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Також під час дослідження матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що погрози потерпілому передаються за допомогою телекомунікаційних систем і засобів. Слідчий після отримання від потерпілого інформації про те, що при реалізації злочинного задуму були використані відповідні телекомунікаційні системи, може призначити експертизу телекомунікаційних систем і засобів. За її допомогою може бути встановлено факти та способи передавання (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; факти і способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій тощо.

Відповідно до ст. 242 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності. З наведеного вище вбачається, що в разі наявності сумнівів щодо психічного здоров'я слідчий зобов'язаний призначити психологічну експертизу. Потрібно зазначити, що, окрім підозрюваного, відповідно до п. 6 Інструкції, об'єктом психологічної експертизи є підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку – психічно здорові особи.

Основним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та її індивідуальних властивостей.

Слідчий також може прийняти рішення про необхідність призначення судово-медичної експертизи. Відповідно до п. 1.4 Інструкції, про проведення судово-медичної експертизи, що затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, до компетенції судово-медичної експертизи належить експертиза трупів у випадках насильницької смерті; експертиза трупів в разі підозрі застосування насилля або з інших обставин, що зумовлюють необхідність такої експертизи; експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб; експертиза речових доказів; експертиза за матеріалами кримінальних і цивільних справ.

Результати судової експертизи оформляються у формі висновку, який, відповідно до ст. 84 КПК України, є процесуальним джерелом доказів.

Висновки. Отже, з наведеного вище вбачається, що процес використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань проходить кілька етапів, а саме:

- по-перше, слідчий повинен визначити необхідність проведення експертизи для дослідження відповідної обставини події злочину;
- по-друге, визначити матеріальний об'єкт, явище чи процес, який буде безпосередньо досліджуватися експертом на основі спеціальних знань;
- по-третє, визначити вид експертизи, за допомогою якої матеріальний об'єкт, явище чи процес будуть досліджуватися;
- по-четверте, визначити завдання експертизи та сформулювати коректні запитання з урахуванням наявної у провадженні інформації;
- по-п'яте, визначити установу, у якій буде здійснюватись реалізація відповідної експертизи;
- по-шосте, здійснити процесуальне оформлення проведення експертизи;
- по-сьоме, після отримання відповідного висновку експерта ефективно та раціонально використати отриману інформацію для проведення розслідування й установлення обставин злочинну.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерство юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы : [учебное пособие] / [С.П. Дидковская, Н.И. Клименко, В.К. Лисиченко]. – К., 1997. – 77 с.
6. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
7. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : [учебно-практическое пособие] / М.Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.

ШПАК О. О.,

здобувач

(*Національна академія
прокуратури України*),

начальник відділу нагляду

за додержанням законів органами

внутрішніх справ при провадженні

оперативно-розшукової діяльності

(*Управління нагляду за додержанням законів*

у кримінальному провадженні прокуратури

Хмельницької області)

УДК 343.16

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА З ОРГАНОМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності взаємодії процесуального керівника з органом досудового розслідування. Висвітлюються особливості організації такої взаємодії та виокремлюються фактори, що негативно впливають на її здійснення. Зроблено висновок, що однією з ключових складових організації роботи прокурора-процесуального керівника є належне забезпечення його взаємодії з органами досудового розслідування.

Ключові слова: *взаємодія, прокурор-процесуальний керівник, орган досудового розслідування, ефективність кримінального провадження, організація роботи.*

